

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

Administratie: H. J. H. Knoester, p/a Drift 27, Utrecht

Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 7 / JULI 1961

JAN TOLHUIS, KLOKKEN- EN GESCHUTGIETER EN DE KLOKKEN VAN RHENEN

In 1531 is de Cuneratoren van Rhenen eindelijk voltooid. Veertig jaar is er aan gewerkt, de eerste bouwputten zijn gegraven in de nadagen van de meest pracht- en kunstlievende bisschop, die Utrecht gekend heeft, David van Bourgondië; de laatste steigers worden afgebroken in een volkomen veranderde wereld. Sinds drie jaar heeft Utrecht zijn onafhankelijkheid verloren, het heeft Karel V als wereldlijk heer moeten erkennen. De wanhopige worsteling van Gelderland tegen de onontkoombaar naderende greep van de keizer, loopt ook ten einde, Rhenen zal niet lang meer grensvesting zijn en gaat een niet te stuiten neergang tegemoet. De middeleeuwen zijn voorbij, een nieuwe geest waait door Europa, de Cunearatoren is een afscheidsgroet van de uitbloeiende gotiek.

In de 15e eeuw is Rhenen een belangrijke bedevaartplaats geworden. Duizenden pelgrims komen elk jaar deelnemen aan de processies ter ere van St. Cunera ¹⁾, vooral nadat er in 1451 ²⁾ en 1475 ³⁾ aflaten zijn verbonden aan deze devotie. Magistraat en kerkmeesters hebben de bouwmeesters en zijn medewerkers kunnen toestaan, zich uit te leven. Zelfs hebben ze veertien grote beelden besteld, die de toren tot zijn laatste verwoesting hebben versierd. Dr. Bouvy zegt van deze beelden, dat ze „een licht gelders-kleefse inslag verraden” en hij noemt ze monumentaal, de gewaden werden met virtuositeit gedrapeerd ⁴⁾.

¹⁾ Dr. A. J. Maris: „Van Sincte Kuneren vaert”. Jaarb. „Oud-Utrecht” 1945/46, blz. 214 v.v.

²⁾ Gemeente-archief, Rhenen, inv. no. 741 a.

³⁾ Rijksarchief, Utrecht, inv. coll. handschr. no. 1483.

⁴⁾ Dr. D. P. R. A. Bouvy: „Middeleeuwsche beeldhouwkunst in de Noordel. Nederlanden” blz. 141.

Maar voor de klokken in hun wondermooie toren wenden magistraat en kerkmeesters van Rhenen zich niet tot de oude vijand Gelderland. Tenslotte kunnen ze hiervoor ook in het Sticht zelf terecht. Het duurt wel even vóór de financiën het toelaten na alle oorlogsmisère, maar de pelgrims brengen nog steeds geld in het laatje, omstreeks 1555 is het zo ver ⁵⁾).

In Utrecht heeft, achter zijn woning, tussen de Rietstraat en de Jufferstraat, de stadsgeschut- en klokkengieter Jan Tolhuis zijn werkplaats. Vroeger goot hij zijn klokken en kanonnen buiten de Wittevrouwenpoort, op het terrein van de heren van St. Jan ⁶⁾, maar sinds 1542 heeft hij zijn gieterij binnen de muren, op verlangen van de magstraat, die hem voor de verhuizing zelfs geld geleend heeft.

Meester Jan is zeer bepaald niet de eerste de beste. Hij werkt al jaren in Utrecht, waar tussen 1527 en 1539 ook een Willem Tolhuis klokkengieter is geweest ⁷⁾. Misschien is dit dezelfde, die later in Nijmegen gesignaleerd wordt ⁸⁾. Er zal wel verwantschap tussen hen hebben bestaan en vermoedelijk behoorde ook tot de familie Engel Tolhuis, die in 1542, zeer toepasselijk, een klok goot voor de kerk van Engelen. Jan duikt in 1534 in Utrecht op, maar in het huis „Vijverberg” bij Rijperkerk hing een klok, die afkomstig was van de voormalige Hoeksterpoort te Leeuwarden. Deze klok was in 1517 gegoten door Jan Tolhuis ⁹⁾. Als de rhenense heren contact opnemen met meester Jan, is hij al sinds 1540 de officiële geschut- en klokkengieter van Utrecht ¹⁰⁾. Over de stad beieren dan al verschillende klokken van hem, als de „Maria” en de „Michael” in de Buurkerk-toren. Met deze klokken schijnt zijn carrière in Utrecht begonnen, hij en Trijntje, zijn vrouw, nemen in 1534 dit werk aan van „mr. Joest”, een burgemeester en twee kerkmeesters ¹¹⁾. Zijn salaris wordt in 1540 vastgesteld op 20 pond per jaar en hij krijgt stads-livrei te dragen „als van de deurwaerders”, met „Utrecht” in zilver op de mouw. „Michaël” is overigens in 1542 al gebarsten en moet overgegoten worden ¹²⁾. Meester Jan levert ook klokken voor de Nicolai-toren ¹³⁾ en giet in 1540 de „waeccklok” voor de Buurkerk.

Maar hij is ook dikwijls op reis. Behalve zijn functie in overheidsdienst, heeft hij ook een bloeiend eigen bedrijf. Overal in het

⁵⁾ Precies wanneer is niet bekend, de resolutieboeken van Rhenen beginnen 1556, de stadsrekeningen 1560.

⁶⁾ Dodt van Flensburg: „Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenis”, dl. 3, blz. 224.

⁷⁾ Thieme-Becker: „Künstler-Lexikon”.

⁸⁾ Dr. R. van Luttervelt: „Een kanon uit 1533 in het Rijksmuseum” Bulletin van het Rijksmuseum 1960, afl. 4.

⁹⁾ Voorlopige monumenten lijst 1930, blz. 325.

¹⁰⁾ Dodt van Flensburg, dl. 7, blz. 184.

¹¹⁾ Dodt van Flensburg, dl. 6, blz. 309. Zie ook mr. P. C. Blois van Treslong Prins: Geneal. en herald. gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Utrecht, blz. 186.

¹²⁾ Dodt van Flensburg, dl. 6, blz. 312.

¹³⁾ Dodt van Flensburg, dl. 6, blz. 335.

land en ook wel over de grenzen, hangen klokken van Jan Tolhuis. In Amsterdam, waar de thesaurier hem in 1544 betaalt voor een klok „tot een voerslach van de halve ure op ter stede thoern” ¹⁴⁾, in Abkoude ¹⁵⁾, Dordrecht ¹⁶⁾, in Oost-Graftdijk en St. Pankras ¹⁷⁾ en in Leiden ¹⁸⁾. De magistraat van Utrecht vindt het best, hun ambtenaar verschaft de stad, die hij dient, op deze manier luister. Als hij er plezier in heeft, eindeloze reizen te maken over onbegaanbare modderwegen, kan hij zijn gang gaan, tot naar Buderich in Neuss toe. Maar de stadsklokkengieter van Utrecht is geen reizend ambachtsman, hij kan de situatie ter plaatse gaan opnemen, het gieten van de klokken gebeurt in Utrecht.

„Friede sei ihr erst Geläute...”, maar meester Jan vervaardigt ook minder vredelievende zaken: hij is ook „stads-busgieter”. Hij controleert het geschut van Utrecht en zorgt voor aanvulling ¹⁹⁾. Nog in de vorige eeuw bestond er een kanon van hem, dat de niet zeer toepasselijke naam droeg van „de juffer”. We zullen tenminste maar hopen, dat hier geen levenservaring in verwerkt is:

„Ick heet die juffer, fel wreet spreekende,
mueren en schansen was ick breeckende”.

Voor Hoorn giet Jan Tolhuis in 1545 en 1551 verschillende stukken geschut en hij levert in die tijd ook aan de steden Delft en Alkmaar. Hij moet in 1551 de verre, gevaarlijke reis naar Brussel ondernemen in verband met een zeer eervolle opdracht: hij mag een kanon gieten voor Karel V. Naar het schijnt, is Sluis in het bezit van een pracht-exemplaar, want na een bespreking met „Mijn Heer van Praet” in Brussel, reist Jan over Sluis terug om een voorbeeld te hebben. Vergoeding voor reis- en verblijfkosten: f 13,4 stuivers. Maar zijn gloriestuk stond nog in 1785 op de klip van Dover. Dat was het „zakpistool van koningin Elisabeth”. In de jaargangen 7, 8, 9 en 10 van „De Navorscher” ²⁰⁾ is een geleerde strijd uitgevochten over dit kanon. Het moet een mooi ding zijn geweest, het leverde het bewijs, dat Jan Tolhuis aangeblazen was door de geest van de renaissance. De inscriptie vermeldde:

„Breeck scuret al muere ende wal
Ben ic geheten.
Doer berch en dal boert minen bal,
Van mi gesmeten”.

Daarboven het wapen van Maximiliaan van Egmond, heer van Buren, kapitein-generaal van alle nederlandse gewesten. Verder twee

¹⁴⁾ A. J. M. Brouwer Ancher: „Iets over de Amsterdamsche lui- en speelklokken en hare gieters”. „Oud Holland”, 1898, blz. 93 v.v.

¹⁵⁾ Blois van Treslong Prins, blz. 314.

¹⁶⁾ Vlp. monumentenlijst 1915, blz. 47.

¹⁷⁾ Vlp. monumentenlijst 1921, blz. 105 en 291.

¹⁸⁾ Vlp. monumentenlijst 1915, blz. 207. Zie ook: dr. W. v. d. Est: „Utrechtsche geschut- en klokkengieters”. Maandblad van „Oud-Utrecht”, september 1929.

¹⁹⁾ Dodt van Flensburg, dl. 3, blz. 228.

²⁰⁾ „De Navorscher”, jrg. 8, blz. 83 en 142.

vrouwen en een riviergod met de woorden: „Victoria”, „Libertas”, „Scalda”. Boven alles: Jan Tolhuys van Utrecht, 1544.

Waarschijnlijk een cadeautje van Karel V aan Hendrik VIII.

De burgers van Rhenen kunnen dus tevreden zijn, ze krijgen hun klokken uit bekwame handen, hun toren waardig.

In 1555 en '56 komt het carillon blijkbaar klaar. De klokken arriveren in Rhenen en worden met paardenkracht naar boven getrokken:

„Ziehet, ziehet, hebt,
Sie bewegt sich, schwebt...”

Helaas is de geschiedenis van het klokkenspel — als van de toren zelf, een lijdensweg. Na de franse bezetting van 1672/'73 verkeert de kerk in een treurige toestand, maar het duurt tot 1682 vóór de restauratieplannen vaste vorm aannemen²¹⁾. Om die plannen te kunnen realiseren, moet een deel van de klokken te gelde gemaakt worden. Een „besteck” wordt gemaakt „van wegen het verhangen van de klok, genaemt Cunera”.

De klokken, die de dans ontspringen, vallen ten offer aan de brand, veroorzaakt door blikseminslag, van 1897. Drie weten ook deze vuurdood te ontkomen en twee daarvan hangen nu weer op hun oude plaats, in de toren, waarvoor Jan Tolhuis ze gegoten heeft. Het zijn de „Paulus” en een kleine, de „Jacobus”.

Uit de resten van de „Cunera” is het beeld van Rhenens heilige, gesneden. Het wordt, mèt de derde klok (en met vijf van de veertien beelden), bewaard in het Streekmuseum.

De meeste klokken van Jan Tolhuis dragen de bekende inscriptie:

„Den levende roep ic,
Den doden overlui ic”.

Soms met: „Donder verstore ic”.

Maar de klokken van Rhenen, die uit zijn laatste tijd dateren, verkondigen hun boodschap in deftig latijn.

De „Paulus”: „Fratres scientes quia hora est jam nos de somno sungere, numc errim propior est nostra salus quam cum credidimus. Ad romanos 13.

Paulus 1555 — Jan Tolhuis me fecit”.

(Broeders, weet dat het reeds tijd is, op te staan, want nu is onze redding dichterbij dan wij geloofd hebben).

De klok in het Streekmuseum is de „Philippus”. Zijn inscriptie luid: „Jesus dicit ci: Tanto tempore oobiscum sum et non cognoristi me”. (Jesus zei tot hem: nu ben ik reeds zo laange tijd met u en toch kent gij mij nog niet).

Jan Tolhuis me fecit 1556. — Philippus.

Niet meer in gotische letters, maar in latijnse.

Als alle klokkengieters, maakte Jan Tolhuis ook vijzels. Dr. D. A. Wittop Koning vermeldt in zijn standaardwerk één vijzel van mees-

²¹⁾ Gemeente-archief, Rhenen, inv. no's 761 en 762.

ter Jan 22). Hij hoort thuis in het Gemeentemuseum van Den Haag en u kunt hem tot oktober bewonderen in Rhenen, in verband met de tentoonstelling „Van aderlaten en pillendraaien”.

Het is een prachtig ding, 20 jaar ouder dan de klokken.

Ook hier heeft Jan Tolhuis afgerekend met de gotiek — de renaissance heeft zich definitief baan gebroken. In het model en in de versiering van „mannenkoppen tussen gevleugelde mannelijke en vrouwelijke tenanten” 22). De inscriptie luidt: „Jan Tolhuis 1537 — Jhesus — Maria”.

Met de „Andreas” voor de Utrechtse Jacobikerk behoren de rhenense klokken tot het laatste werk van onze meester.

In 1558 wordt aan zijn weduwe zijn laatste halfjaarlijkse salaris, zijnde f 10— uitbetaald. 23). Die weduwe heet Anthonia, meester Jan is dus in elk geval twee keer getrouwd geweest. Zoons schijnt hij niet gehad te hebben, wel twee dochters: Geertruid, getrouwd met Thomas Both en één uit zijn huwelijk met Anthonia, die de vrouw werd van Aert Jansz. van Meurs. Beide schoonzons waren van het vak 24).

In 1559 wordt meester Anthonis Hendrixz. benoemd tot stads-geschutgieter „in stede van Jan. mr. Jan Tolhuis” 25). Als zo dikwijls in de middeleeuwen en later, waarde in 1557 de pest door Utrecht. Misschien is ook meester Jan Tolhuis het slachtoffer geworden van de „zwarte dood”.

ALEID VAN DE BUNT

22) Dr. D. A. Wittop Koning: „Nederlandse vijzels” afb. 43.

23) Dodt van Flensburg, dl. 3, blz. 231..

24) G. W. Begen: „De Utrechtsche geschutgieter Jan Tolhuis. (Gem. Archief Utrecht. Bibl. inv. no. 1270**).

25) Dodt van Flensburg, dl. 3, blz. 230.

NIEUWE PUBLICATIES

R. R. Post, Studiën over Paus Adriaan VI. In: Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, 3, 1961, blz. 121-161.

Adriaan Floriszoon werd in 1476 als student te Leuven ingeschreven, hij bleef er tot zijn zending naar Spanje in 1515. In die periode liggen 13 jaren docentschap in de faculteit der artes en 24 jaren hoogleraarschap in die der theologie. Schr. zet uitvoerig het studieprogram aan de leuvense universiteit uiteen en behandelt vervolgens twee publicaties van Adriaan (de Quaestiones quodlibeticae en de Quaestiones in quartum Sententiarum — van Petrus Lombardus nl. — librum), die min of meer als neerslag van zijn academische lessen kunnen gelden en tegelijk inzicht geven in de veelal casuïstische wijze, waarop moraaltheologische en dogmatische vraagstukken werden behandeld en wat Adriaan in speciale gevallen van sommige quaesties dacht. „Dit alles is vol eruditie en scherpzinnigheid. Adriaan week echter niet af van zijn tijdgenoten en heeft de methode niet vernieuwd”. Eerst Erasmus, van wie Adriaan overigens geen tegenstander was, heeft hier baanbrekend werk verricht. Later schrijft Erasmus zelf, dat Adriaan als paus hem, in een moeilijke periode, de hand boven het hoofd heeft gehouden.

In de latere leuvense jaren werd mr. Adriaan ook door allerlei andere werkzaamheden in beslag genomen, o.a. sinds 1507 door het praeceptorschap over de zevenjarige Karel (V). Zijn wetenschappelijk werk komt dan op de achtergrond. — Over de verschillende kerkelijke praebenden door Adriaan in zijn leuvense jaren verworven, kondigt prof. Post een afzonderlijke studie aan.

S. J. Fockema Andreae, Maarsbergen en zijn Tafelberg. In: Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde te Amsterdam, 37, 1961, blz. 45-58.

Maarsbergen is in het midden van de 12de eeuw door heer Fulco van Tesselanderland aan de abdij Bern (bij Heusden) geschonken, die er een priorij, een uithof vestigde. Aan Fulco herinnert de Fulcoosberg, achter het Huis Maarsbergen, thans een particuliere begraafplaats. Schr. betoogt, dat dit rondbergje van c. 8 m. hoogte, steil en zeer regelmatig, met een plat bovenvlak van c. 5 m doorsnede, de Tafelberg is, die reeds in een oorkonde van de 9de eeuw vermeld wordt. Merkwaardig is, dat rondom de Gelderse Vallei meer van die afgeplatte opgeworpen heuveltjes zijn aan te wijzen, o.a. de Gooise Tafelberg en de Koerheuvel te Rhenen. Die van Maarsbergen geeft misschien het antwoord op de vraag, waartoe deze bergjes gediend hebben. Het plateau moet uitzicht hebben verzekerd (vóór de huidige dichte begroeiing) over „het Gat van den Berg” tot in de Rijnvlakte enerzijds, over de hele Vallei anderzijds. Waarschijnlijk zijn deze bergjes waak- en signaalposten geweest in een georganiseerd stelsel rondom de Vallei. Een en ander staat in verband met de waterstaatkundige toestand en de organisatie van de bewoning der Vallei, waarover schr. verder belangwekkende beschouwingen houdt.

J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560. Assen, 1961, 336 blz. Proefschr. Utrecht.

Over de geschiedenis van de steenbakkerij in Nederland was tot nu toe weinig lectuur aanwezig. In die leemte is thans voorzien door het proefschrift, waarin mej. J. Hollestelle het oudvaderlands bedrijf met zijn bijproducten pannen en tegels, althans tot het midden der 16de eeuw, uitvoerig behandelt. De techniek van het steenbakken is zo eenvoudig, dat de niet-vakman de uiteenzetting daarover goed kan begrijpen.

In Utrecht wordt in 1265 voor het eerst melding gemaakt van een steenbakkerij. Er waren voortdurend veel stenen nodig voor versterking van de stadsmuren en de bouw van de talrijke kerken en kloosters. Vandaar zag de stad er al spoedig heil in eigen steenovens te hebben. Uit 1392 dateert reeds een contract tussen Utrecht en een steenbakker, uitsluitend werkzaam ten behoeve van de stad. In de 15de eeuw waren er zelfs twee stadssteenbakkers. De ovens lagen meestal buiten de poorten. Ook heeft Utrecht lang een oven gehad op het gebied van Maarssen. Verregaande overheidsbemoeiing in deze tak van nijverheid kwam ook toen al voor: met de duur van het arbeidsseizoen, begrenzing van het aantal te produceren stenen, bepalingen omtrent de afmetingen ($25 \times 12 \times 6$ cm), vaststelling van het aantal arbeiders en nauwkeurige omschrijving van hun taak, keuring van de kwaliteit, enz. — Ook over de steenboeten deelt schr. een en ander mee. Zij komen in 1380 al voor en worden aanvankelijk in natura voldaan. In genoemd jaar beurde de stad 215000 stenen van 18 verschillende, bij rechterlijk vonnis opgelegde boeten. Ook als centrum van tegelbakkerij heeft Utrecht grote bekendheid gehad; er werden hier zelfs bijzondere modellen gefabriceerd.

Buiten de stad, in de provincie zijn waarschijnlijk wel een 20-tal pannenbakkerijen geregeld werkzaam geweest. Een aantal was eigendom van utrechtse en amsterdamse zakenlieden, die soms gezamenlijk een oven exploiteerden. In 1594 vaardigden de staten van Utrecht een verordening uit

ter regeling van de ontgronding en heffen tegelijk de 20e penning op alle gebakken waren.

Deze en dergelijke gegevens vindt men verspreid in het boek van mej. Hollestelle. Als bijlagen zijn tenslotte een aantal contracten en regelingen tussen verschillende steden en steenbakkers afgedrukt (Utrecht 1392, 1410, 1444, Wijk bij Duurstede 1486), terwijl tien afbeeldingen van steen- of pannenbakkerijen op miniaturen, gravures en schilderijen uit de 15de—17de eeuw de aantrekkelijkheid van het goed gedocumenteerde proefschrift verhogen.

v. C.

OUDE KAART VAN ZUID-WEST UTRECHT

Bij de in de afgelopen maand maart gehouden tentoonstelling van „Merkwaardige boeken uit de Goudse Librye” in het museum „Het Catharina Gasthuis” te Gouda, waren ook enige kaarten tentoongesteld.

Eén ervan was de hierbij afgebeelde, die bij deze gelegenheid voor het eerst in het openbaar werd vertoond. Op grond van het feit, dat zij op c. 1520 wordt gedateerd, veronderstelt men hier te doen te hebben met de oudst bekende kaart van deze streek.

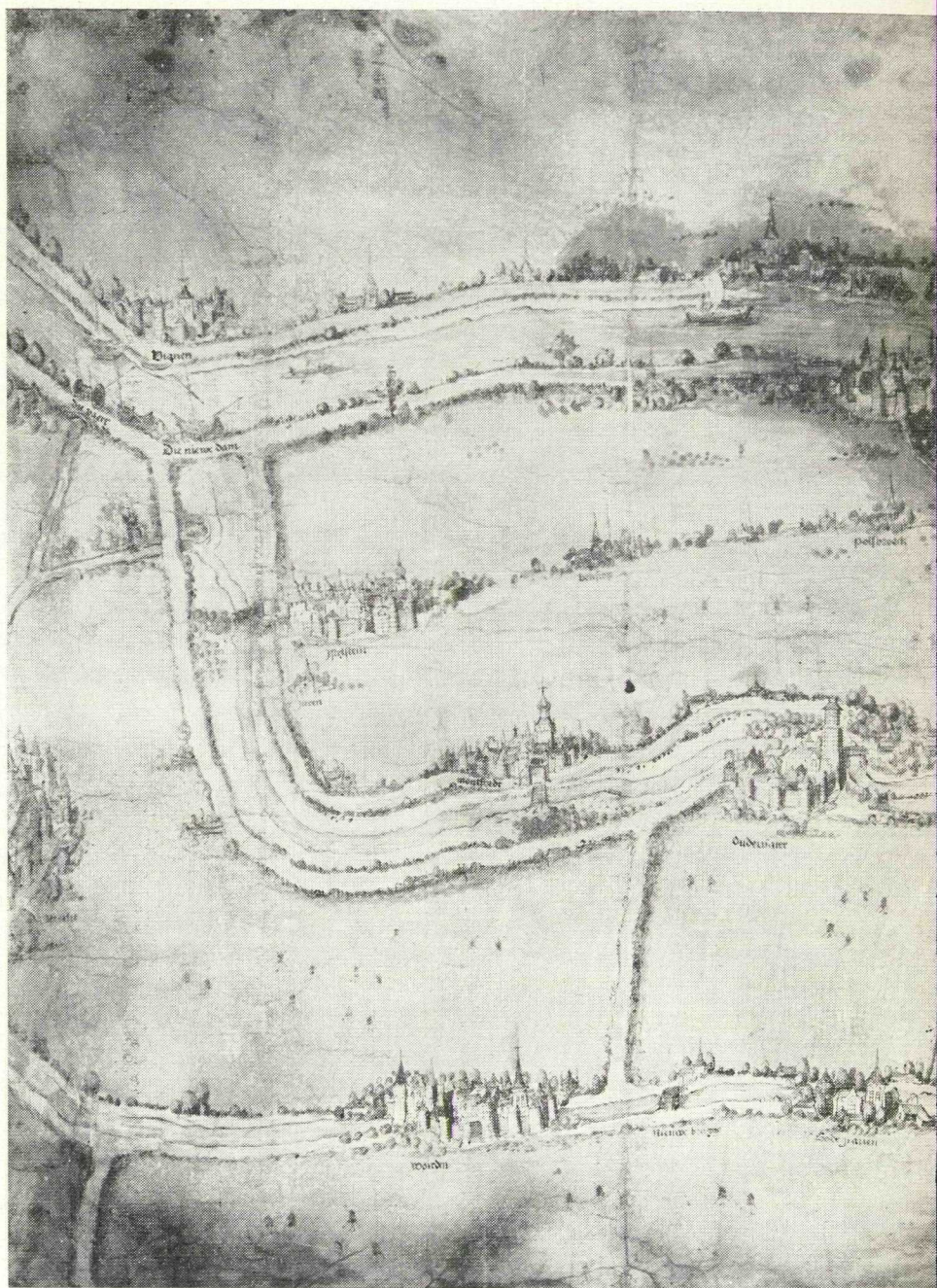
Bij navraag is echter gebleken, dat niet bekend is wanneer de kaart is vervaardigd en wie de maker ervan is. Ongetwijfeld draagt ze een 16e eeuws karakter, doch een door de gemeente-archivaris van Gouda ingesteld onderzoek in de goudse stadsrekeningen leverde geen bevredigend resultaat op. Wel zijn er in 1520 enige uitgaven gedaan, welke betrekking hadden op het doen maken van kaarten betreffende „de loop van den Ysel”.

Zoals blijkt, was het de tekenaar ook vooral te doen om de waterwegen. Afgaande bij voorbeeld op de afbeelding van de oudewaterse toren — duidelijk herkent men het zadeldak — zou men mogen vermoeden, dat het perspectief van de stadjes naar de werkelijkheid is afgebeeld.

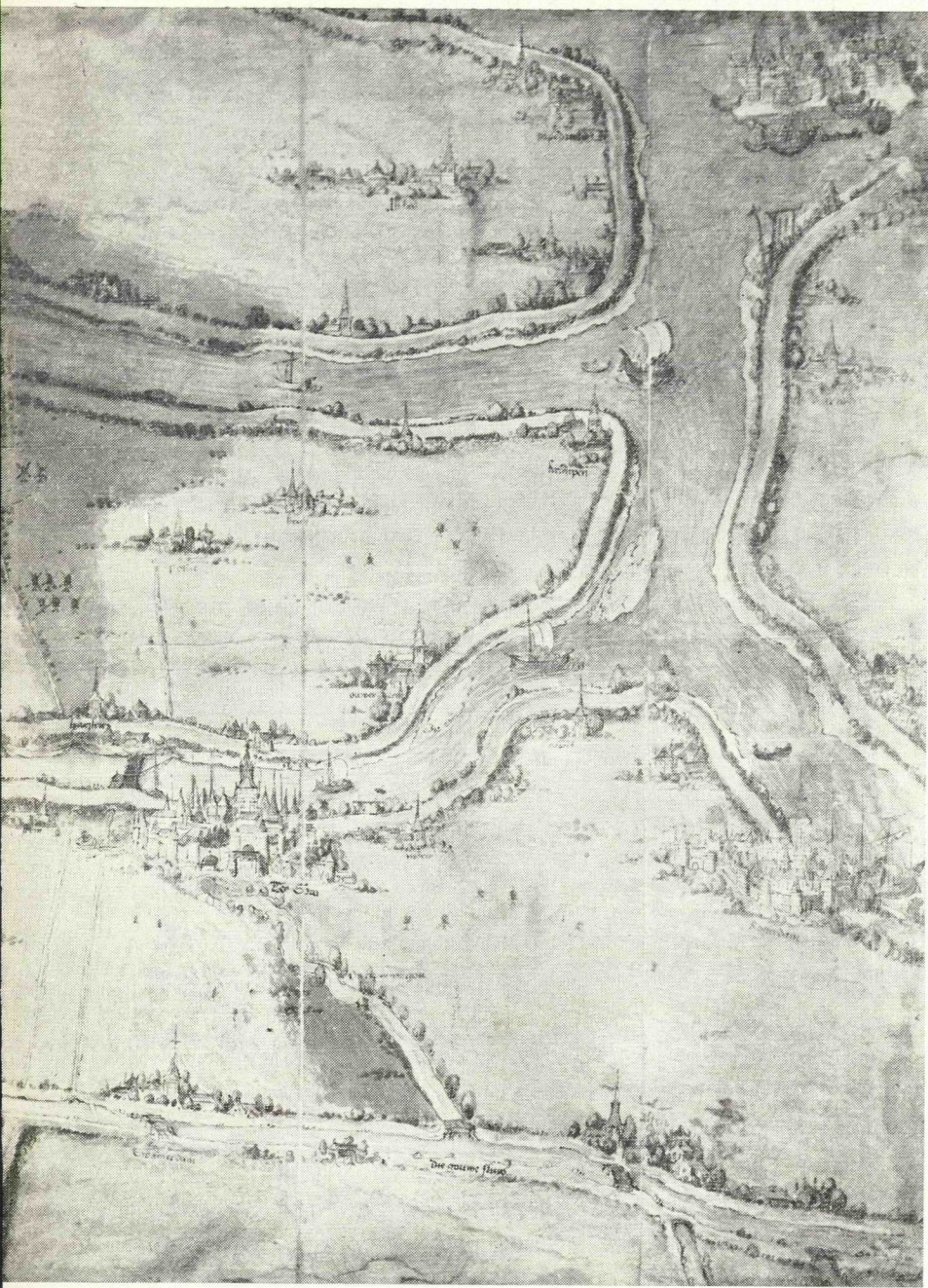
De ingelijste en achter glas bewaarde kaart is getekend op perkament en is (nog fris) gekleurd. De hoogte bedraagt 60 c.m., de breedte 88 c.m.

(Cat. no. 5 van de catalogus van het stedelijk museum te Gouda, 1885).

J. G. M. BOON

Oude kaart van het gebied tussen Utre

Rotterdam met de IJssel- en Lekstreek

Korte Nieuwstraat. Tijdens de sloopwerkzaamheden ¹⁾ kwam, ca. 14 meter achter de rooilijn bij nr. 11, een middeleeuws huis in 't zicht, dat behoord moet hebben tot de voormalige Paulusabdij. Uiteraard had het talrijke latere wijzigingen ondergaan — zo was de kap modern —, maar desondanks waren er nog verschillende authentieke gegevens te vinden. Het mat rond 5 x 14 m., had anderhalfsteens muren van grote moppen (tot 7/15/30-31 cm., vijf lagen per 41 cm), bleek oorspronkelijk slechts ten dele onderkelderd, moet een spiltrap bezeten hebben bij de noordelijke zijgevel en een schouw bij de zuidelijke ²⁾. Bij de trap leek vanouds een klein venstertje te hebben gezeten in de overigens blinde zijgevel. Geprofileerde en met rozetjes versierde fragmenten van de gotische schouw werden tijdens de sloop nog aangetroffen. De moerbinten van 19 x 30 cm lagen twee meter h.o.h.

De nog niet afgesloten opgravingen, uitgevoerd onder leiding van prof. dr. J. H. Jongkees brachten vooralsnog alleen een aantal nieuwe gegevens omtrent de voormalige Paulusabdij aan het licht. (Zie Nieuws-bulletin K.N.O.B. 1961, kol. 124).

Boothstraat. Iets ten zuiden van het inmiddels gesloopte pak-huis Boothstraat 1A ³⁾, achter het pand Janskerkhof 15, werd op een diepte van 2,5 m een zeer oude beschoeiing gevonden. De zwarte grond toonde aan, dat zich ten zuiden daarvan water bevonden moet hebben. Het kan hier niet de vroegere immuniteitssloot betreffen, die lag immers vóór het genoemde huis aan het Janskerkhof. Maar op een bepaald punt kan hij belangrijk breder zijn geweest, een uitstulping hebben vertoond dus, dan wel in zijn geheel in een zeer vroeg stadium noordelijker hebben gelegen. Op het gehele bouwterrein aan de Boothstraat werden geen middeleeuwse funderingen gevonden, slechts enkele waterputten. Het eens op deze strook gelegen claustrale huis zal, gerekend vanaf het Janskerkhof, meer naar achteren hebben gelegen. Een grote hoeveelheid scherven van leipannen op twee meter diepte kan op een afvalplaats van een bouwloods duiden.

Drakenburg, Oude Gracht 114. In verband met de voorbereiding van de restauratie ⁴⁾ heeft de met dit werk belaste architect Th. Haakma Wagenaar een onderzoek ingesteld naar de bouwgeschiedenis van dit merkwaardige huis (zie afb.). Aan zijn rapport ⁵⁾ ontleen we het volgende: De vroegste vermelding van het gebouw dateert van 1328, het wordt reeds dan als stenen huis aangeduid.

¹⁾ Zie Mndbl. Oud-Utrecht 1961, blz. 44.

²⁾ Van hetzelfde type als indertijd werd gevonden op Nieuwe Gracht 6; Mndbl. Oud-Utrecht 1958, blz. 40.

³⁾ Mndbl. Oud-Utrecht 1961, blz. 43.

⁴⁾ Mndbl. Oud-Utrecht 1960, blz. 90.

De naam „Klein Drakenburg” voor het aangrenzend perceel duikt in 1582 op. Op het stadssilhouet van Verstraelen, naar Droochsloot, (1634) is het beste de sinds lang verdwenen voorste trapgevel zichtbaar; deze staat niet meer op een tekening van 1724 van L. P. Serrurier ⁶⁾. Later in de 18de eeuw werd de voorgevel in oud materiaal een keer geheel nieuw opgetrokken. Vóór het afvoegen werd de gevel rood geverfd, daarna geheel in zandsteenkleur. Blijkens het nauwkeurig metselen in kruisverband was het wel de bedoeling de steen te laten spreken. De zoldervensterkozijnen bleken oorspronkelijk een zware middenstijl te hebben gehad. Het kozijnhout was met een schijnbare frijnslag bewerkt teneinde natuursteen te suggereren.

De scheuren in de — oorspronkelijk vrijwel of geheel blinde — zijgevel bleken een gevolg van een zakking van het middendeel van het huis, die ook in vloeren en kap duidelijk waarneembaar is. De baksteen is over de hand gemetseld. De zijgevel was geheel door een muizentand bekroond, behalve dáár, waar eens een schoorsteen stond.

Aan de achtergevel tekenen zich de sporen af van een verdwenen achterhuis. Ter hoogte van de eerste verdieping zijn, door reparaties met van afbraak komend materiaal, waaronder tuf, de plaats en terug te vinden van twee 60 cm. dikke aanlopende muren, alsmede een deuropening naar dit verdwenen achterhuis. Corresponderend met de breedte van dit bouwdeel bevinden zich op de tweede verdieping twee dichtgemetselde raampjes. Ten zuiden daarvan is het metselwerk weer zeer onregelmatig. Ook hier is een restant van een door-gang gevonden. Uit de trappen en de zandstenen afdekplaten van de top blijkt, dat deze rond 1600 grondig is hersteld.

Van het staande middeleeuwse huis is alleen het achtergedeelte onderkelderd. De, uitzonderlijk kleine, kelder was vanuit de grote beganegrond ruimte door middel van een brede trap bereikbaar. De vloer was met estrikken belegd.

Het huis bezit géén kelder onder de straat. In later tijd is er een vóór het huis gemaakt, die koud op de de fundering aanloopt en die tot de eigendom van nr. 116 behoort. De forse kelder onder het 18de eeuwse tuinhuis is zeer oud en moet worden beschouwd als de grondslag van het bovenbedoelde verdwenen achterhuis.

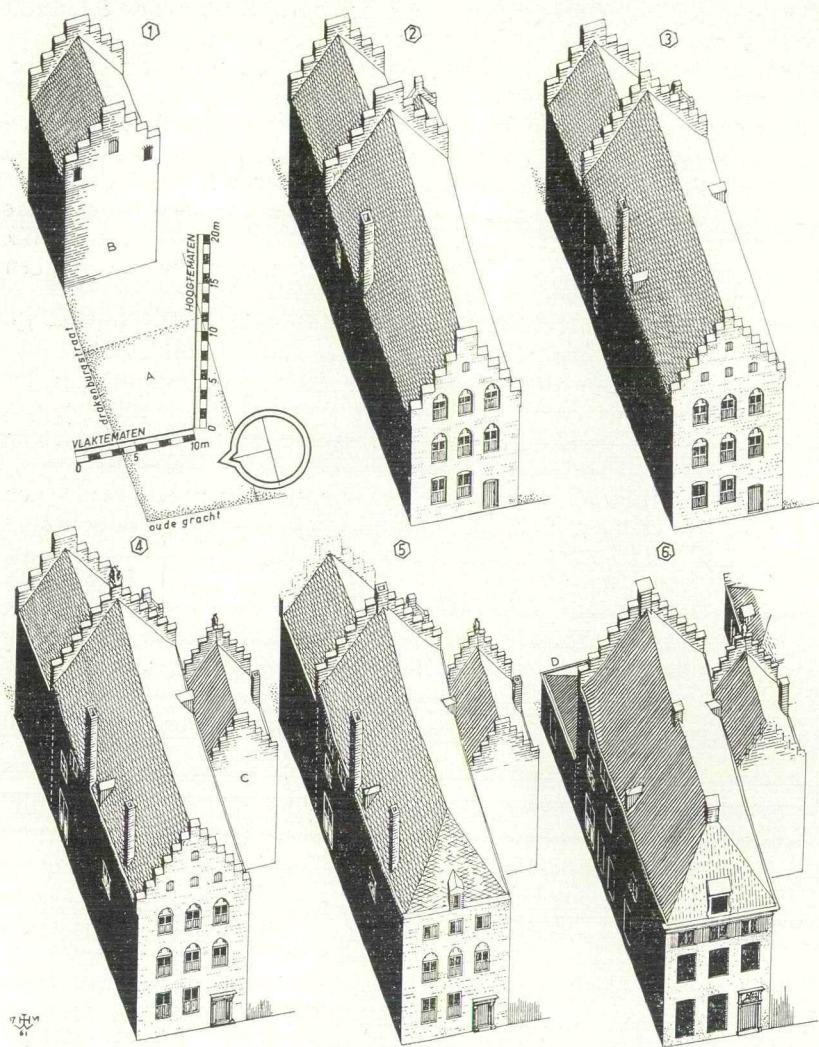
De middeleeuwse balklaag werd reeds vermeld ⁷⁾. De afwezigheid van enig spoor van een oorspronkelijke trap wijst er sterk op, dat deze zich buiten het tegenwoordige pand bevond. Ook nu nog is de tweede verdieping alleen van buitenaf — via het tuinhuis — bereikbaar. De zeer vroege, spantloze, grenen kap ⁸⁾ lijkt door een verschil tussen de westelijke en de 16 oostelijke sporen in twee etappes te zijn

⁵⁾ Uiteraard moet dit rapport, dat overigens veel meer gedetailleerd is dan hier kan worden weergegeven, een voorlopig karakter dragen. Talrijke punten kunnen pas onderzocht worden, wanneer het werk is begonnen.

⁶⁾ De historische gegevens werden ontleend aan het Gem. Archief te Utrecht.

⁷⁾ Zie 4).

⁸⁾ Onderzocht door de heer H. Janse van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Vgl. Bouw 1961, blz. 50.

Het huis Drakenburg

- A Voorterrein, waarop kennelijk reeds een oude (houten?) huis heeft gestaan.
- B Oudste stenenhuis.
- C Klein Drakenburg.
- D 18de eeuws tuinhuis ter plaatse van het afgebroken achterhuis.
- E Bergplaats 18de eeuw.

Tekening: Th. Haakma Wagenaar.

ontstaan; dit is echter niet het geval: de telmerken beginnen bij het oostelijk sporenpaar, lopen regelmatig op naar het westen en zijn door één hand aangebracht. Alles wijst erop, dat de kap door Rijnlanders is gebouwd. Hij moet oorspronkelijk beschoten en met leien gedekt zijn geweest.

De oudste delen van het complex, zoals we dat nu kennen, zijn de resten van het mogelijk reeds in de 13de eeuw gebouwde achterhuis (toestand 1). Dit zijn: de kelder achter het hoofdgebouw en een groot deel van de achtergevel daarvan. Toen het nog bestaande huis — waarschijnlijk kort na 1300 — werd gebouwd, werd een eindgevel van het oudere huis in de achtergevel opgenomen, die daartoe verhoogd en verbreed werd. In de hoek tussen beide bouwdelen zal een traptoren hebben gestaan (toestand 2). De hoogte van het gehele pand zal echter nog ongeveer twee meter lager zijn geweest dan nu het geval is. Spoedig na de voltooiing moet het huis met een zolderverdieping zijn verhoogd (toestand 3). Daarbij heeft men de oude kapsporen opnieuw benut. De nieuwe zolder werd bereikbaar door middel van een nog bestaande rechte steektrap; de traptoren werd niet verhoogd.

Vóór 1582 was op het terrein ten zuiden van het grote huis „Klein Drakenburg” opgericht (toestand 4). Vóór 1724 heeft men de geveltop aan de voorzijde afgebroken (toestand 5). In de loop van de 18de eeuw is het gotische achterhuis tot de grond toe afgebroken. Er werd een nieuw, breder maar lager, achterhuis opgetrokken: het voormalige tuinhuis, nu keuken. De zijmuur daarvan werd van uit de sloop afkomstige moppen gemaakt. Mogelijk is terzelfder tijd de voorgevel van het huis vernieuwd⁹⁾, ook in oude steen maar veel dunner dan voorheen (oorspronkelijk 90 cm, nu 40 en boven 30 cm). (toestand 6). De bij deze 18de eeuwse herstellingen toegepaste secundaire tufsteen maakt het waarschijnlijk, dat de oorspronkelijke gevel met tufsteen was bekleed. Het geel kleuren van de vernieuwde gevel kan men dan zien als een poging om het effect van een tufstenen gevel te continueren.

Nadien werden nog de dakbedekking, de vensters en de pui gewijzigd. Juist onder deze wijzigingen zijn er verschillende, die het historisch karakter van het gebouw veel schade hebben gedaan.

Lijnmarkt 35. Een restauratie van het winkelpand Lijnmarkt 35, dat een uit 1736 daterende klokgevel bezit, is in voorbereiding. Het huis bezit een grote gevelsteen, waarop een merkwaardig, hondachtig beest staat afgebeeld.

Nieuwe Gracht 15-17. In aansluiting op de bijna voltooid restauratie van het 18de eeuwse huis Nieuwe Gracht 17¹⁰⁾ is nu ook een restauratie van het, tegelijkertijd gebouwde, tweelingpand nr. 15 in voorbereiding.

C. L. T. G.

⁹⁾ Ook de in het Centraal Museum aanwezige driekoppige draak, afkomstig van Drakenburg, maakte deel uit van deze gevel (cat. hist. mus. nr. 386).

¹⁰⁾ Mndbl. Oud-Utrecht 1961, blz. 19.

BOEKAANKONDIGING

A. C. J. de Vrankrijker: *De Eembrug*. Uitgave van de commissie, beheer voerende over de Eembrug, Baarn. Baarn 1961. 24 blz.

Dat de Eembrugcommissie ter gelegenheid van de opheffing van deze brug over de Eem, die bij haar in beheer en onderhoud was, een geschriftje heeft laten samenstellen over de geschiedenis van deze brug, is alleszins prijzenswaardig. Wanneer het vaker gebeurd was en gebeurde, dat men bij de opheffing van bruggen zoals deze, afbraak van molens, demping van grachten, enz. in het kort de geschiedenis ervan te boek liet stellen, zou onze historisch-geografische en topografische kennis uitgebreider zijn dan ze nu is.

Dr. De Vrankrijker heeft op populariserende wijze — het werkje, is immers in de eerste plaats bedoeld voor de geïnteresseerde leek uit het Eemland — maar toch wetenschappelijk verantwoord, niet alleen een overzicht gegeven van de geschiedenis van de brug zelf, maar aan de hand daarvan de ontwikkeling van het Eemland geschetst, en wel in het bijzonder van het merkwaardige plattelandstadje Eembrugge. Al in 1300 wordt het kerspel Ter Eem „Emebrucge” genoemd, wat wijst op het bestaan van een brug zeker in dat jaar. M.i. kunnen we daar nog aan toe voegen: geruime tijd vóór dat jaar, immers er zullen heel wat jaren over heen zijn gegaan eer deze brug de gevestigde parochienaam Ter Eem kon verdringen.

Interessant is ook dat ook in de middeleeuwen het beheer en het onderhoud van de brug bij een soort commissie berustte: vier onderhoudsplichtigen, die jaarlijks op S. Jan een brugmeester kozen en met een vertegenwoordiger van de bisschop de inning van het bruggeld verpachtten. Na 1528 kwam het beheer aan de landsheer en vervolgens aan de staten, tot in de 19e eeuw weer een speciale commissie voor dit doel werd ingesteld, aanvankelijk als subcommissie van het amortisatie-syndicaat.

Talrijke foto's geven een beeld van de brug sinds de 17e eeuw tot aan de sloop.

Ieder die zich interesseert voor de historie van het Eemland, kan door dit werkje zijn kennis aanvullen, terwijl het ook uit economisch-historisch oogpunt bezien, vooral wat de opbrengst van de tollén, het vervoer en verkeer sinds de 17e eeuw betreft, niet zonder waarde is.

C. D.

KLEINE MEDEDELINGEN

DE HUIZEN BEMUURDE WEERD O.Z. 19 EN W.Z. 3

Mr. J. H. Nieuwenhuys, Bemuurde Weerd W.Z. 4, schrijft ons:

In de reeks „Utrechtse gevelstenen en -versieringen” is no V verschenen in nummer 5/1961 van het orgaan „Oud-Utrecht”, dat ik met belangstelling heb gelezen omdat mij van de geschiedenis van de percelen Bemuurde Weerd O.Z. 19 en Bemuurde Weerd W.Z. 3 het een en ander bekend is, dat voor u van belang kan zijn.

In het perceel Bemuurde Weerd O.Z. 19 (het huis met de gevelsteen) heeft van 1902 tot 1911 gewoond de heer Dreesmann, oprichter van de utrechtse V. & D. Van 1911—1924 heeft deze heer Dreesmann gewoond in de Maliebaan en daarna, tot aan zijn overlijden, in Zeist, villa „Charema”. Het woord „Charema” is, herinner ik ’t mij goed, gevormd door de eerste letter van de eerste voor-naam van zijn kinderen.

De showroom van de firma Serrée is gevestigd (geweest) in het perceel Bemuurde Weerd O.Z. 14, in welk perceel tevens woonachtig is de familie Bernard Serrée-van Reijssen.

Het perceel Bemuurde Weerd W.Z. 3 (naast mijn kantoor) is na het vertrek van de heer Charles Smulders bewoond door de heer W. Pompe (nooit gehuwd geweest) en diens gehuwde broer C. A. Pompe, vader van de bekende utrechtse hoogleraar in het strafrecht, prof. dr. W. Pompe.

Na het vertrek van de familie C. A. Pompe — de heer W. Pompe, oom van prof. dr. W. Pompe, was toen reeds overleden — is het perceel Bemuurde Weerd W.Z. 3 eerst bewoond door de heer W. Sluyter sr, thans woonachtig te Bilt-hoven, Overboslaan 66, daarna door zijn zoon J. Sluyter, thans ook in Bilthoven woonachtig. De heer J. Sluyter is opgevolgd door S.S.R.

Het wil mij voorkomen, dat de heer L. C. F. M. Smulders zich vergist met betrekking tot de vestiging van de showroom van de firma Serrée.

J. H. NIEUWENHUYS

DORPSSCHOONHEID IN GEVAAR

Er heerst onder de inwoners van Loenen aan de Vecht, die dit dorp een oprechte liefde toedragen, diepe bezorgdheid over de besluiten, die het gemeentebestuur ten opzichte van sanering en uitbreiding heeft genomen. Dat vertellen de heren Bertus Sondaar en Paul Determeyer in Heemschut, no. 1-2 van deze jaargang.

Loenen heeft zijn eigen karakter betrekkelijk ongeschonden weten te bewaren, maar plotseling is de vlam in de pan geslagen. Aangestoken door de snelle groei van grote steden, die daartoe door harde economische noodzaak werden gedwongen, wil men vooral niet „achterblijven”, wil men ook het kleine Loenen „groot maken”, „tot bloei brengen”, „saneren”, „het opstoten in de vaart der grote steden.” Aldus de schrijvers.

„Er wordt echter niet beseft — zo gaan zij voort — welke fatale gevolgen dit verkeerd gekozen voorbeeld voor een dorp van dit intieme karakter moet hebben. In een korte spanne tijds kunnen de elders efficiënt werkende bulldozers in deze beperkte afmetingen onherstelbare schade aanrichten.

Zo doet men een kostbaar cultureel bezit tot iets karakterloos verworden. Tevens slacht men daardoor, toeristisch gezien, de kip met de gouden eieren; want de schoonheid en aantrekkingskracht van Loenen ligt in zichzelf besloten, in zijn zeer eigen charme en natuurlijke noblesse.

Maar de overhaaste voortvarendheid schijnt niet te stuiten en kent geen grenzen. Nog waren de felle protesten tegen „Het Plan Leeuwendijk”, het bebouwen van unieke Vechttuinen met blokken middenstandswoningen, het aantasten en doorbreken van het stille kerkplein, het afbreken van een alleraardigst hoekpand in de Brugstraat niet verstomd, of men werd alweer opgeschrikt door nieuwe raadsbesluiten.

Een volkomen gave boerderij — met bijbehorende graslanden —, het historische „Raadhuis van Kronenburgh” met de belendende fraaie laat-18e eeuwse boerderij werden aangekocht voor sloop en bebouwing. Hier moet dan het hoofdzakelijk voor forensen bestemde uitbreidingsplan „Driehoven” verrijzen.

Dat Loenen deze forensen aan recreatie bitter weinig te bieden heeft, deerde niet. Er zijn geen bossen, geen wandelwegen, en het zwemmen in Vecht en Loenerveense Plassen is streng verboden. Dat dit aantrekken van forensen het voortbestaan van wat in de loop der tijden werd gespaard, ernstig bedreigt, werd niet in overweging genomen. Een machtig bureau voor architectuur en stedenbouwkunde (arm dorp!) werd aangezocht deze vooruitstrevende plannen op een van haar veel tekentafels te creëren. Aldus geschiedde!

Dat een tweede protest-actie tegen deze gang van zaken daarvan het gevolg was, is begrijpelijk. Het plan tot bebouwing van Vechttuinen met middenstandswoningen werd na de eerste heftige protesten voorlopig in de ijskast gelegd, maar kan te allen tijde weer worden ontdooid.

Het „Raadhuis van Kronenburgh” en de belendende boerderij werden door toedoen van deze tweede actie voorlopig voor sloop gespaard en buiten het uitbreidingsplan „Driehoven” gelaten. Aldus gewijzigd werd het plan ter visie gelegd. Nu mag men van een bureau voor architectuur en stedenbouwkunde toch enig begrip verwachten voor het eigene van dit mooie dorp en veronderstellen dat zij in deze delicate materie de juiste weg zou kunnen wijzen.

Helaas is daarvan in het onderhavige plan niets te bespeuren. Het is van een kille, prozaïsche zakelijkheid, met een neurose-verwekkende strookbouw. Hiervan is het in het dorp door dit zelfde bureau ontworpen plan „Rijnzicht” al een waar-schuwend voorbeeld.

Het is vanzelfsprekend dat voor Loenenaren die een woning zoeken moet worden gebouwd. Maar dat dient dan met liefdevolle aandacht te gebeuren, door een architect die de individuele eisen die deze moeilijke opgave stelt, kan realiseren. En wil men in Loenen gaan saneren, dan is er slechts één juist standpunt. Het behoeden voor afbraak en nodeloze verwaarlozing van al datgene dat voor haar eigen karakter waardevol is.

Vooral van het gemeentebestuur kan hierin zo'n voorbeeldgevende en stimulerende werking uitgaan. Herstel van het onvervangbare wekt herstel op, daarentegen leidt afbraak onherroepelijk tot verdere afbraak.”